

УДК 159.922

ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРОБЛЕМИ ШКІЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Афузова Г.В.

Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П. Драгоманова

У статті подано пояснення проблеми шкільної дезадаптації в умовах інклюзивної освіти як складного медико-біологічного, соціально-середовищного та психолого-педагогічного явища.

In the article explanation of problem of school disadaptation is given in the conditions of inkluziv education as difficult medical-biological, social-environment and the psychological- pedagogical phenomenon.

Ключові слова: шкільна дезадаптація, дитина, інтеграція, соціалізація, підходи.

Keywords: school disadaptation, child, integration, socialization, approaches.

Актуальною проблемою навчання та виховання дітей з обмеженими психофізичними можливостями є їхня інтеграція в суспільство відповідно до визначених міжнародними законодавчих документів та Законів України (Конвенція ООН „Про права дитини”, Всесвітня декларація „Освіта для всіх”, Саламанська декларація, Конвенція ООН щодо осіб з особливими потребами, Закони України „Про освіту”, „Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” тощо) прав кожної дитини на життя, захист, освіту тощо. З огляду на це, перед сучасною корекційною освітою постає завдання вдосконалення і розвитку нових соціальних і освітніх напрямків, серед яких перспективним є інклюзивне навчання.

Інклюзивна освіта виступає як форма соціальної інтеграції. Проблема інтеграції та соціалізації осіб з психофізичними вадами та питання інклюзії в освіті досліджували багато науковців: В.І.Бондар, Т.Джонсон, Дж.Ендрю, В.В.Засенко, Д.Лупарт, М.М.Малафеев, І.І.Мамайчук, Ю.М.Найда, В.М.Синьов, Н.З.Софій, О.П.Хохліна, Л.М.Шипіцина та інші. За висновками Н.З.Софій та Ю.М.Найди, інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, яка ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та диференцію освітній процес, відповідаючи на потреби учнів усіх груп та категорій, зокрема дітей з психофізичними вадами в умовах загальноосвітніх навчальних закладів [3]. Інклюзивна освіта в будь-якій формі передбачає обов'язкове керівництво як педагога-дефектолога, так і безпосередню участь спеціального психолога, оскільки включення дітей з психофізичними вадами у групи здорових однолітків потребує ранньої діагностики, спеціального навчання, максимальної корекційної психолого-педагогічної підтримки, допомоги батькам, а також відповідного обладнання, спеціальних засобів реабілітації.

На основі проведеного дослідження з питань інклюзивної освіти, Л.М.Гречко сформулювала критерії оцінювання можливості перебування дитини з психофізичними вадами в загальноосвітній школі, а саме: дитина має почуватися комфортно, не бути обмеженою в задоволенні своїх вітальних, соціальних та особистісних потреб; дитина має навчатися за доступною їй програмою; заклад має забезпечити оптимальний психофізичний розвиток дитини; заклад має організувати комплексну психологічну, медичну і спеціальну педагогічну допомогу дитині, спрямовану на усунення або зниження вираженості психофізичних вад та профілактику виникнення дефектів вторинного і третинного характеру [2].

На нашу думку, у разі незабезпечення вищезазначених критеріїв кожна дитина з обмеженими психофізичними можливостями потенційно підпадає під високий ризик виникнення шкільної дезадаптації, негативний вплив якої значною мірою відобразиться як на психічному, так і на особистісному розвитку дитини. При цьому проведений аналіз проблеми довів, що в існуючій системі дефініцій поняття шкільної дезадаптації не є ні описовим, ні діагностичним. Як висновок, шкільна дезадаптація є комплексною проблемою, яка включає медико-біологічні, соціально-середовищні та психолого-педагогічні умови розвитку цього явища.

Виходячи із зазначеного вище, можна виокремити конкретні підходи в розумінні та поясненні такого складного соціально-педагогічного явища як шкільна дезадаптація, які сформувалися на різнобічній методологічній основі.

Медико-біологічний підхід. Прихильники цього підходу вважають шкільну дезадаптацію порушенням пристосування особистості школяра до умов навчання в школі, яке виступає як прояв розладу у дитини загальної

здатності до психічної адаптації у зв'язку з якими-небудь патологічними чинниками. Дана точка зору явно або приховано визначає ставлення до шкільної дезадаптації як до явища, через яке проявляє себе патологія розвитку і здоров'я. Неприятливими наслідками такої думки є:

- орієнтир на тестовий контроль (під час вступу до школи, при оцінці рівня розвитку дитини у зв'язку із переходом у середню, старшу школу), який вимагає від дитини довести здатність навчатися за програмами конкретного навчального закладу (тобто продемонструвати відсутність відхилень);

- стійко виражена тенденція направляти до психолога, лікаря-психіатра дітей, які викликають у вчителя труднощі в процесі навчання (звідси діагностичні «ярлики» з клінічної практики, що неправомірно використовуються в соціально-психологічній і виховній системі взаємин для приховування або виправдання байдужості чи непрофесіоналізму осіб, відповідальних за виховання, навчання і соціальну допомогу);

- неадекватна установка визначати шкільну дезадаптацію як «відхилення від норми», що формує ілюзію пояснення, але не пояснює характер причинного зв'язку шкільної дезадаптації та виявленого відхилення від норми (щодо психосоціального розвитку дитини поняття норми виявляється доволі розширеним).

Підводячи підсумок, слід зазначити, що шкільна дезадаптація не є медичним, діагностичним поняттям (дане клінічне визначення відсутнє і в МКХ-10), але в контексті медико-біологічного підходу надмірна «психіатризація» цього явища обертається формою соціального відкидання, відмежування. Тому часто лікар-психіатр, ухвалюючи рішення в межах свого нозоцентричного підходу, неправомірно бере на себе відповідальність за соціальні обмеження дитини у формах особистісної активності (госпіталізація при порушеннях поведінки), в навчанні (направлення в допоміжну школу), у переведенні з однієї інтернатної установи в наступну та інші форми некоректного соціального втручання.

Таким чином, порушення психічного та особистісного розвитку слід розглядати лише як передумови і умови формування, а не провідні, причинні механізми такого складного, комплексного соціально-психологічного і педагогічного явища, яким є шкільна дезадаптація. Замість формування помилкового стереотипу про дитину як пацієнта, необхідно прагнути нормалізувати взаємини в системі «сім'я – дитина – школа».

Соціально-дезадаптивний підхід. У контексті даного підходу шкільна дезадаптація розглядається як процес з багатьма чинниками, у ході якого спостерігається зниження та порушення здатності дитини до навчання через невідповідність умов та вимог навчального процесу, найближчого соціального середовища її психофізіологічним можливостям і потребам. Отже, провідна увага приділяється соціальному і особистісному аспектам відхилень у навчанні. Труднощі шкільного навчання розглядаються як порушення адекватної взаємодії школи з будь-якою дитиною, а не тільки з «носієм» патологічних ознак. Даний підхід створює обмеження для «психіатризації» психолого-педагогічної діагностики; передумови для виділення дітей «групи ризику» шкільної і соціальної дезадаптації (враховується неоднорідність соціальних і природних можливостей дітей); концептуальні і методологічні підстави для впровадження в освітнє середовище таких нових понять як, наприклад, «соціальна і педагогічна реабілітація», «реабілітаційний простір» для дітей з особливими освітніми потребами. Дана точка зору формує базисні підстави для організації міждисциплінарної взаємодії фахівців різного профілю при наданні психолого-педагогічної і соціальної допомоги дітям з обмеженими психофізичними можливостями та інфраструктури «реабілітаційного простору» не тільки на рівні індивідуально орієнтованої, мікросоціальної взаємодії «дитина – сім'я – школа – фахівець-помічник», але і на рівні регіональної, макросоціальної взаємодії «родини та діти групи ризику шкільної та соціальної дезадаптації – освітні і соціально-реабілітаційні установи регіону – муніципальна соціальна політика».

Соціально-дезадаптивний підхід, безперечно, заслуговує на позитивне оцінювання, але разом з тим дещо обмежено розглядає процес дитячої соціалізації/десоціалізації (як відхилення від необ'єктивної середньостатистичної норми дитячо-підліткової популяції; як процес успішного або неуспішного пристосування до сімейного та освітнього середовища, що об'єднує особистісну активність, можливість усвідомлення вибору при подоланні конфліктної ситуації та інші особливості особистісних взаємин у життєдіяльності та соціокультурному розвитку дитини).

Соціально-педагогічний підхід. Розглядаючи шкільну дезадаптацію у світлі цього підходу, вирішальне значення у її виникненні надається сукупним педагогічним і власне шкільним чинникам. Як пусковий механізм формування шкільної дезадаптації аналізується невідповідність педагогічних вимог можливостям дитини їх задовольнити. До педагогічних чинників, що негативно впливають як на розвиток дитини, так і на ефективність впливу освітнього середовища, відносять наступні: невідповідність шкільного режиму і темпу навчальної діяльності санітарно-гігієнічним умовам; екстенсивний характер учбових навантажень; переважання негативної оцінної стимуляції і «сміслові бар'єри», що виникають на цій основі у взаєминах між дитиною та педагогами; конфліктний характер внутрішньосімейних стосунків, які формується на основі навчальних труднощів.

Незадоволення особистісно значущих потреб дитини в школі, стан фрустраційної напруги та психічного дискомфорту, які виникає при цьому; ситуативні реакції, що мають тенденцію до повторення і стереотипізації, – такі закономірні етапи формування в цих випадках шкільної дезадаптації.

У зв'язку з цим перенесення акценту у вирішенні проблеми шкільної дезадаптації на профілактику провокуючих негативних шкільних чинників є найбільш дієвим шляхом її подолання. Першозавданням є організаційно-методичне забезпечення психологічних служб, які б спрямовувалися на діагностичну, корекційну та профілактичну допомогу дітям «групи ризику» у забезпеченні адекватних, відповідних їхнім навчальним можливостям умов навчання, а також на пропаганду та впровадження гуманістично орієнтованої корекційної педагогіки.

Соціально-психологічний підхід. Даний підхід є, на нашу думку, найоптимальнішим у поясненні явища шкільної дезадаптації в умовах інклюзивної освіти. Сутність шкільної дезадаптації у межах цього підходу полягає у неможливості для дитини знайти «своє місце» в просторі шкільного навчання, яке дасть змогу бути прийнятною такою, яка вона є, зберігаючи і розвиваючи свою ідентичність, потенціал і можливості для самореалізації і самоактуалізації. Основний вектор цього підходу направлений на психічний стан дитини і на психологічний контекст взаємозалежності та взаємообумовленості взаємин, які складаються в період навчання.

Як початковий пункт в проблемному аналізі шкільної дезадаптації послідовники соціально-психологічного підходу виділяють не стільки дитину як людську істоту, яка стоїть перед вибором адаптації або дезадаптації до навчального середовища, скільки своєрідність її існування та життєдіяльності в цей ускладнений дезадаптацією період розвитку. Аналіз в такому ключі шкільної дезадаптації стає значно складнішим, таке її розуміння слід назвати гуманітарно-психологічним, а саме: шкільна дезадаптація – це не стільки проблема типізації патологічних, негативних соціальних або педагогічних чинників, скільки проблема людських взаємин в особливій соціальній (освітній) сфері, проблема особистісно значущого конфлікту, який формується в цих взаєминах, а також шляхів його можливого розв'язання.

Така позиція дозволяє подолати не тільки крайні форми зведення всього різноманіття явищ шкільній дезадаптації до психічних розладів, але і інші форми односторонньої редукції; попереджає від ототожнення людських і комунікативних проблем з психічними, нейропсихологічними і мозковими функціями, тому що у всіх цих випадках обумовлені конфліктом особистісні проблеми дитини виявляються нерозпізнаними, неопрацьованими та нерозв'язаними. Тому безліч дезадаптаційних проявів по суті виступають варіантами захисних адаптивних реакцій і дитина потребує максимальної і грамотної підтримки на шляху свого адаптаційного пошуку.

Таким чином, шкільна дезадаптація в умовах інклюзивної освіти – це соціально-психологічне і соціально-педагогічне явище неуспішності дитини у сфері навчання, пов'язане з суб'єктивно нерозв'язним для неї (дитини) конфліктом між вимогами освітнього середовища, найближчого оточення та її психофізичними можливостями і здібностями, які відповідають віковому психічному розвитку. Психологічний, проблемний підхід до шкільної дезадаптації скеровує увагу на аналіз і допомогу при конфліктних взаєминах дитини: «дитина – сім'я», «дитина – однолітки», «дитина – вчитель», «дитина – школа», «дитина – психічне і фізичне здоров'я, особистісна самооцінка».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондарева Т. Ю. К проблеме школьной дезадаптации детей с нарушением психического развития органического генеза/ Т.Ю. Бондарева // Эл. сб. статей PsyJournals. – 2009. – №1. – <http://psyjournals.ru/pj/2009/n1/22716.shtml>
2. Гречко Л.М. Психологічний супровід дітей молодшого шкільного віку з вадами психофізичного розвитку в умовах інтегрованого навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.08 «Спеціальна психологія»/ Л.М. Гречко. – Кам'янець-Подільський, 2008. – 20 с.
3. Софій Н.З. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти / Н.З. Софій, Ю.М. Найда// Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навч.-метод. посібник / [кол. авторів: Колупаєва А.А., Найда Ю.М., Софій Н.З. та ін.]; за заг. ред. Даниленко Л.І. – К., 2007. – 128 с.
4. Школьная дезадаптация: эмоциональные и стрессовые расстройства у детей и подростков: [мат-лы Всерос. науч.-практ. конф.] – М., 1995.